

ABDÜLHAK HÂMİD TARHAN'IN ŞİİRLERİNDE ÖLÜM

Death in the Poems of Abdulhak Hamid

Tarhan

Mehmet GÜL¹

ÖZET

Tanzimat edebiyatının önemli şairi Abdülhak Hâmid'deki endişe ve bunaltının en önemli sebebi ölüm düşüncesidir. Ölüm, şairin hayatında kırılmanın ifadesi olarak belirir. Ölüme dair her şey hayatı anlamsızlaştıran ve donuklaştıran bir vazife görür. Gurbette iki defa yakınlarını kaybetmesi onda ölüm karşısında derin bir ürpertiye sebep olur. Bu yüzden de isyan onun ölüm karşısındaki duruşunu gösteren en önemli özelliktir. Ölüm sonrası değişimi kabullenmek istemez. Eşi Fatma Hanım'ın ölümü onu derin felsefi sorgulamalara yöneltir. Sürekli hayret, şaşkınlık ve ürperti içinde kalır. Ancak Hâmid'in ölüm karşısındaki derin bunaltısı ve isyanı Tanrı'ya teslimiyetle sonuçlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Ürperti, Makber, Kaygı, Melankoli.

ABSTRACT

Abdulhak Hamid is an important poet in Tanzimat Literature the most important reason for Abdulhak Hamid's anxiety and worry is the thought of death. This thought of death appears as an expression of frailness in poet's life. Everything about death is a tool that makes the life meaningless and dull. He has a feeling of trembling on death, because of losing his close twice, when he was abroad. Therefore rebellion is the most specific property for him against the thought of death. His wife Fatma Hanım's death leads him to deep philosophical inquiries. He's always in wonder confusion and chill during his life. But in the end, Hamid's attitude against death will result whit the surrender to God.

Key Words: Death, Gooseflesh, Makber, Anxiety, Melancholy.

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski olan ölüm olgusu akıl sahibi her insanın üzerinde düşündüğü ve çeşitli yorumlar getirdiği bir realitedir. İnsan tabiatı gereği yokluğu ve yok

1 Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mgul@bingol.edu.tr. Mehmet Gül, "Abdülhak Hâmid Tarhan'ın Şiirlerinin İnanç, Ölüm, Tabiat ve Kadın Temaları Bakımından İncelenmesi" Fırat Üniv. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2013.

olmayı sevmeyip ebediliği ve ebedi olmayı arzu eder. Ölüm karşısındaki tedirginlik insanın ebediyete olan özlem ve eğiliminin bir ürünüdür. Çünkü her temel eğilim ve yönelim, yönelmiş olduğu bir olgunluğun ve bir kemâlin varlığına delil teşkil ederek söz konusu olgunluktan kalan bir imge hükmüne geçer (Mutahhari 1988:212). Buna mukabil öte dünya inancı olmayan seküler insanların ölüm karşısındaki tavırlarına baktığında korku ve endişenin hakim olduğu bir ruh hali görülür. Bunun sebebi madde eksenli bir dünya düzeninin oluşması sonucu öte dünya anlayışının ortadan kalkması ve ölüm karşısında en büyük sığınak olan öteki dünya inancından insanın mahrum kalmasıdır (Özcan 2007:58). Bu durum daha çok Batı toplumlarında ve Batıyı kendine örnek alan toplumların aydınlarında ortaya çıkmaktadır.

Müteâl (aşkın) olanı reddeden ve sonsuz olanı kabul etmeyen bir ontolojik düşünceye sahip insanlar ölümü unutmak isterler. Ölümün hatırlanması yokluğu ve yok olmayı sevmeyen insanın sürekli bir ruhsal baskı altında kalması anlamına gelir. Böyle bir ruh haline sahip toplumlarda bireyler sürekli olarak ölümü çağrıştıran nesne ve durumlardan uzak kalmayı tercih ederler.

Doğu kültürüne mensup toplumdaki bireylerde ölüm karşısındaki endişe, Batı kültürüne mensup toplumların bireylerindeki endişeden daha azdır. Çünkü Doğu, manevi derinliği olan ve ölüm karşısındaki soruları ikna edici bir şekilde cevaplayabilen düşünsel ve akidevi bir yetkinliğe sahiptir. Bu durum insanların ölümü kabullenmelerini kolaylaştırır. “*Güçlü bir imana sahip olan kişilerin veya dindar insanların ölümü gayet kolay bir şekilde kabullendikleri görülür. Bu tür insanlar ölüm korkusu ile kendi zihinsel ve tinsel yapıları arasında dini bir tefekkürle bir direnç noktası oluşturarak ölümden sonra devam edecek daha güzel ve daha mutlu bir hayat düşüncesiyle ölümün yarattığı korku ve endişeyi aşarlar*” (Hökelekli 2008:151). Batı ise ruhtan ziyade maddenin bilgisel derinliğine vakıf olmakla yetindiği için ölüm gibi maddeyi aşan bir olgu karşısında daha tedirgin ve daha sığ bir psikolojik tavır sergiler.

1. Hâmid’de Ölüm Karşısındaki Endişenin Kaynağı

Tanzimat’la beraber Batıya yönelen Osmanlı aydını pozitivist ve seküler düşüncenin de etkisiyle dünya hayatını temel gaye olarak görür. Bu düşünceye göre insan için asıl olan dünya hayatıdır. Dünya hayatı dışındaki bir hayat tasavvuru afakidir ve gerçeklikten uzaktır. Böyle düşünen biri için ölüm yoklukla eşdeğerdir ve en büyük tedirginlik kaynağıdır. Doğası gereği yokluktan ve yok olmaktan hoşlanmayan insan, bir öte dünya inancına sahip değilse ölüm gerçeği karşısında kaçacak bir tinsel sığınma alanı bulamaz. Bu duygu onun ölüm karşısında korku ve endişe duymasına ve ölümü bir türlü kabullenmemesine sebep olur.

Hâmid’in ölüm karşısında duyduğu endişe ve bunaltının sebebi ölümün maddi ölçüleri aşan metafizik boyutudur. O, ölümü yalnızca dinmeyen bir bireysel acı olarak görmez, aynı zamanda çözümleyemediği bir metafizik sorunun kaynağı olarak görür (Bezirci 2000:65). Şiirlerinin birçoğunda bu durumu görmek mümkündür. Ölüm yokluğu çağrıştıran bir olgu olduğu için şair, sürekli endişe içindedir. *Hamid’in şiirinde*

yokluk karşısında duyulan korku ve endişe, ölüm dolayısıyla açığa çıkar ve derinleşir. Böylece metafizik değil, fakat metafizik ürperti şiirin tematik yapısını oluşturur (Yıldız 2010:539).

Hâmid hayatı boyunca ölümlerle ilgili derin mülâhazalarda ve çıkarımlarda bulunur. Tanpınar, başkalarının ölümü üzerinden kendi ölümünün muhasebesini yapan Hamid'deki ölüm düşüncesinin araziden yol geçmemesi için dedesinin yaptığı boş bir mezarla başladığını belirtir (Tanpınar 2003:511). ...ölüm fikri sabiti belki de ... Çamlıca köşkündeki boş mezarla başlar. Böylece ölüm onun çocukluğuna bir muziplik masalı gibi girer. Dolu bir mezar nihayet alışılan bir şeydir. Boş mezarda ise muhayyileyi daima gıdıklayan bir taraf vardır (Tanpınar 2003:511). Boş bir mezar, alışkanlığın ötesinde insan düşüncesinin merak, hayret ve şaşkınlık unsurlarını harekete geçirmeye daha muktedir bir ontolojik bakış açısı geliştirir. Çocukluğunda ölüm üzerinde düşünen bir insanın gençlik ve yetişkinlik çağlarında karşılaştığı ölümlere aşırı tepki vermesi tabiidir. Bu tepki geçmişin mezarla ilgili ruhsal tecrübesinin bir sonucu olan duygu ve bu duyguyu destekleyen görüntü değerleri üzerinden inşa edilir. İnsandaki tecrübenin tinsel birikimi zirveye ulaştığında tepki kendisini söz veya eylemle ortaya koyar.

Hâmid'in hayatında ölüm kırılmağın ifadesi olarak belirir. Ölüm'e dair her şey hayatı anlamsızlaştıran, donuklaştıran bir vazife görür.

Bizi ölümdür eden ser-şikeste-i hayret (Tarhan 1984:154)

Ölümün getirdiği hayattan sonraki bilinmezlik şairi hayrete düşürür. Korku ve merak arasındaki bir ruh haline karşılık gelen hayret duygusu, insanda gelecekle ilgili kaygıların doğal sonucudur. Böyle durumlarda insanda düşünsel yeti geri plana itilir ve duygusal yeti daha baskın duruma geçer. Dizede geçen *ser-şikeste* ifadesi duygusal bir çaresizliği ifade etmektedir. Ölüm artık şair için sözün tükendiği, duyguların anlatılamadığı bir olgu hükmüne geçer.

2. Hâmid ve Ölüm Karşısındaki İlk Ürperti

Ölüm, Hâmid'in yaşamında kırılmağın oluşturduğu bir özelliğe sahiptir. Şair iki defa gurbet ve ölümün aynı andaki ağırlığını yaşar. Birincisi henüz bir çocukken Tahran'da bir ziyafet sonrası babasını aniden kaybetmesi onun ölüm karşısındaki ilk ciddi ürpertiye yaşamasına sebep olur. Ölüm karşısındaki ikinci ve en derin ürpertiye Hindistan döşünü verem olan eşi Fatma Hanım'ı Beyrut'ta kaybetmesiyle yaşar.

Çocukluktaki ilk kırılmalar, ilk ürperte anları büyük bir önem arz eder. Kişi ile dünya arasında kapanmayacak mesafenin izleri bu çağlarda belirirken yaşamda karşılaşılan derin ürpertiler aslında ilk ürperte bir geri dönüş hükmüne geçer (Takış 2011:7). Şairin eşi için Makber'de yaktığı ağıt aslında çocukken babasını kaybetmenin verdiği hüznün ileriki yıllarda su yüzüne çıkmış daha ağır bir halidir. "*Hâmid'in şiirlerindeki o dini felsefi endişe, ölüm fikri etrafında gittikçe daha göze çarpan merkezleşmede bu babanın Tahran'da ani olarak ölümünün büyük payı vardır.*" (Tanpınar 2003:510).

Eşini çok seven Hâmid'in yaşadığı hüznün ona Makber'i yazdırır. Makber'deki şu mısralar bu durumu daha iyi anlamamız için önemlidir.

İran ki medfen-i pederdir,
İran senin içinde yerdir.
Beyrut bana olunca zahir,
Sen olmadasın gözümde dair.
Gördükçe beni alil çeşmin
Tahran geliyor sana misafir. (Tarhan 1982:144)

Şairin *alil* diye tabir ettiği kişi ömrünün son demlerinde amâ olan annesidir. O, eşi Fatma Hanım'ın ölümüyle yaşadığı hüznü; annesinin, babasının ölümü üzerine yaşadığı hüznü ilişkilendirir. Yani annesi ile bir duygudaşlık içerisine girer. Annesinin gözünde Tahran neyi ifade ediyorsa Hâmid için de Beyrut onu ifade eder. Çünkü eşini Beyrut'ta kaybeder. Beyrut'taki bu ürpertinin temeli Tahran'da atılır. Burada ava giden şair, dönüşte babasının ani ölümüyle karşılaşır ve bu durum onu bu gurbette büyük bir ruhsal sarsıntıya uğratar. Bu konuda Tanpınar şöyle der: "*Hâmid'in şiirlerindeki o dini-felsefi endişede, ölüm düşüncesi etrafında gittikçe daha göze çarpan merkezleşmede babanın Tahran'da ani olarak ölümünün büyük payı vardır.* (Tanpınar 2001:510-11). Tanpınar'ın da belirttiği gibi ilk gençlik yıllarında sevgiliyle mutlu bir hayatın paylaştığı sıcak bir yuva tahayyülü hemen hemen bütün gençlerde mevcuttur. Fakat Hâmid'de böyle bir tahayyülün boş bir mezara inkılap etmesi ölüm düşüncesinin Hâmid'de ilk gençlik belki de çocukluk zamanlarından gelen ve zamanla düğümlenen bir meseleye dönüştüğü görülür. Hâmid'deki ölüm düşüncesi dünyevî bütün unsurları yok sayan bir hususiyete sahiptir. O, ölümün bu dünyadaki bütün mutlulukları ve maddi değerleri sıfırlayan özelliği karşısında gittikçe melankolik bir mizaca bürünür.

3. Bir Metafor Olarak Makber

Hâmid'in ölüm ile ilgili düşünceleri daha çok *Makber*, *Ölü*, *Hacle* ve *Bala'dan Bir Ses* adlı şiir kitaplarında ifadesini bulur. Bunların içinde en önemli olanı eşi Fatma Hanım'ın ölümü üzerine yazdığı *Makber*'dir. *Hayatın, ölümün ve ölüm ötesinin sürekli sorgulandığı bir manzume görünümündeki "Makber", yalnızca bir mersiye değil, aynı zamanda bir felsefi düşünce kaynağıdır* (Erol 2005:86). Şairde giderek yoğunlaşan metafizik ürperti *Makber*'de zirveye çıkar. "*Makber'in* bütününde fâni olmayı kabullenemeyen insanın huzursuzluğu anlatılır. Tanrı'ya serbest bir üslupla seslenen; isyan ile teslimiyet, keder ile öfke, şüphe ile iman arasında gidip gelen şair, böylece ölümü *metafizik bir sorgu haline getirir* (Yuva 2009:77). Sürekli şaşkınlık, hayret ve ürperti ile muhayyilesinde ölümün insan üzerindeki etkisinin felsefesini yapar.

Hâmid, Fatma Hanım henüz hastayken ölüm üzerinde düşünmeye ve eşinin yasını tutmaya başlar. Bu yönüyle *yas ve keder* “öncelenmiş *yas*” olarak zaten bir *yaniyla ölmek üzere olan sevilen birinin can çekişmesi sürecinde yaşanır ve ölümünün hemen ardından gelen dönemde de önemli bir etki yaratır* (Hökelekli 2008:51). Hâmid’de de bu durum aynen yaşanır. Hindistan’da yazdığı şiirlerine bakıldığında henüz Hindistan’da iken eşinin amansız hastalığına ağlayarak ve sürekli gökyüzüne bakarak ufuklardan sessiz bir çığlıkla yardım dileyen bir adam izlenimi verir. *Bu ölümün acısını, bir nevi vicdan azabını daha Hindistan’da iken duymaya başlayan Hâmid, Fatma Hanım için söyleyeceği büyük mersiye için nice sözlerini daha Bombay’da iken mısralaştırır* (Banarlı 1998:928).

Başlangıçta Fatma Hanım’ın ölümünü kabullenmez ve ruhunda bir isyan dalgası yükselir. Bu ölümün şairin iç dünyasında meydana getirdiği değişim onu kadere isyan noktasına götürür. Şair bir taraftan geçirdikleri günleri anar ve hatırlarken, bir taraftan da onu kaybetmiş olmanın keskin ıstırabını duyar ve Tanrı’ya birbiri peşi sıra sorular sorarak, *ölümün manasını öğrenmeye çalışır*. (Enginün 1991:8). Sorduğu sorular, nesne yitimiyle duygusal depreme uğrayan şairin şaşkınlığını ve çaresizliğini belirten sorular mahiyetindedir. Bu sorularda Hâmid aramak, sormak ve bulmak umuduyla yola çıkar. Fakat bu üç aşamalı eylemin son halkası olan ‘bulmak’ aşaması askıda kalır.

Nerde arayım o dilrübâyı?

Kimden sorayım o bi-nevâyı?

Bildir bana nerde Ya Rabb?

Kim attı beni bu derde Ya Rabb? (Tarhan 1991:45)

Arayım, sorayım, nerde, bildir ve kim kelime gurubunun oluşturduğu kompozisyon bize Hâmid’in bir arayış içinde olduğunu; eşi Fatma Hanım’ın maddi anlamda nerde olduğunu bilen Hâmid’in buna rağmen onu araması bize Hâmid’in metafizik anlamda bir arayış içinde olduğunu gösterir. O, bedeni makberde olan eşi Fatma Hanım’ın tinsel varlığının nerede olduğunu sorgular. “*Bu arayış isyan, sorma, isyan, teslimiyet şeklinde tezahür eder. Hâmid imanı sarsılmış bir insandır. Bunun için de ölüm karşısındaki sükûnetini muhafaza edemez, fakat çığlıklarına alacağı cevap yoktur.*” (Enginün 1991:8). Bu durum aynı zamanda insanın ölümden sonraki durumu ile ilgili net ve kesin bir felsefi anlayışa sahip İslami bir toplumdaki Hâmid’in İslami anlayışı içselleştiremediğini gösterir.

Farklı düşünce sistemlerinin etkisinde kalan Hâmid, bu düşünce sistemlerinin birbiriyle zıt ve çelişik yönlerini uzlaştırıp akılcı bir senteze varamaz. Sistemsiz ve bedbin bir şekilde aklın değil salt duygunun yönlendirdiği bu arayış sonuçsuz kalır. Böylece Hâmid yolunu kaybedip mutlak hakikate ulaşma ve sükûnete erme olgunluğuna ulaşamaz. Felsefi arayış ve sorgulama onun benmerkezci, hep kendini önce-

leyen kişiliğinde düğümlenerek sonuçsuz kalır. Hâmid'de merkezden çevreye doğru genişleyen ve çevredeki her nesne ve görüntüyü benliğin subjektif bilgisiyle okuyan bir felsefi anlayış söz konusudur. Hâmid arar, sorar fakat bulamaz. Bulamadığı için de ondaki ıstırap isyana dönüşür, kader bu isyanın ilk kurbanıdır. Divan Edebiyatında kötümser şairler dertlerinin tek sebebi olarak feleği görürlerdi. Feleğe değil de bahtına lanet okuyarak isyanını kadere yönelten Hâmid'deki bu kötümserliğin müsebbibi felek değil, baht/kader olarak karşımıza çıkar.

Nefrin bu siyah bahta nefrin

Feryâd bu bu hale ta-be-mahşer (Tarhan 1991:46)

Nefrin, siyah, feryâd ve mahşer sözcükleri çağrışım yönüyle isyankâr ve kötümser bir insanı betimledikleri için bize Hâmid'in beklenen bu ölüm karşısındaki davranışını daha iyi açıklama imkânı verir. O, karısının öleceğini aylar öncesinden bilmesine rağmen ruhen hiçbir hazırlık yapamamıştır. Bunda onun öte dünya ile ilgili sığ bir düşünce yapısına sahip olmasının etkisi vardır. Eğer Hâmid saf bir İslami inanca sahip olsaydı hiç şüphesiz ölümü daha güçlü bir ruh hali ile karşılar ve bu kadar feryat etmezdi. Ancak o zayıf bir ahiret inancına sahip olduğu için bir daha eşini görememe ve sonsuza kadar ondan uzak kalma endişesiyle isyan eder. Bu aşamada hayret, korku, afallama ve şaşkınlık hallerini yaşayan şair bu durum karşısında nasıl bir tavır alacağını düşünemez. Sürekli eşine yas tutan, onun şimdi nerde ve ne yaptığını düşünen, bütün varlığını ölen eşine vakfeden bir tinsel bunalım hali içindedir.

Ölüm düşüncesi, ölümü düşünmek, insanı kurtuluşa eriştirebilecek ve bunalıtları sağaltabilecek bir gizli güce sahiptir (Göka 2010:37). Fakat söz konusu olan kişinin bir yakını olunca ölümün sağaltıcı etkisi azalmakta ve kişiyi bunalıtıcı etkisi ortaya çıkmaktadır. Hâmid'de de eşinin ölümü bunalıtıcı bir etki yaparak onu hayatın genel akışının dışına psikolojik buhran ve felsefi arayışın hâkim olduğu farklı bir metafizik boyuta yönlendirir.

O, ölümü kabullenemez ve bir arayış içinde bir filozof gibi Tanrıya ölümle ilgili sorular sorar. Çünkü ölüm onun ruhunda fırtınalar koparmaktadır.

Ölmek diyoruz nedir bu tabir,

Canân mı ede bu hali tefsir? (Tarhan 1982:52)

Şair, ölüm tabirini istifham sanatına başvurarak, ölümü sanki onun hakkında hiçbir bilgisi yokmuş gibi ele alarak, ölüm hakkında felsefi mülâhazalara başlıyor. Ölmek diye tabir ettiği bu gerçeği, *canân* diye tabir ettiği eşi Fatma Hanım'ın ölümüyle sorgulamaya girişir.

İnsan öğrenmekten hoşlanmadığı meseleleri bilmezlikten gelir. Bu durum ruhun kendini korumak için geliştirdiği bir tür savunma mekanizmasıdır. Aslında kişi bilmek istemediği hakikatten korktuğu için bilmezlikten gelir. Hâmid’de aynı yola başvurur. Fakat bu konu onun ruhunun derinliklerinde içten içe irdelenir ve kalbinde ıstırap şeklinde ortaya çıkar. ...*şairdeki metafizik düşüncenin hareket noktası ferdi ızdıraptır. Bunun içindir ki bu düşünceler, ızdırabın hafifleyip artmasına göre değişik ve hatta birbirine zıt şekiller gösterirler ve şaire çağdaşlarınca “tezatların şairi” ünvanını veririrler* (Akyüz 1995:53).

İstıraba dönüşen bu muammaya karşı kalp daha fazla dayanamaz ve bilinci harekete geçirerek bu konu hakkında onu düşünmeye zorlar. Kendisi bu ıstırapı hissederken aynı zamanda eşinin de aynı şekilde ıstırap içinde olduğunu düşünür.

Yokluksa sonu bu ıstırabın,

Mümkün mü olur çıkarmamak ses?. (Tarhan 1982:103)

Hâmid, ölümden korkmaktadır fakat kaygılandığı asıl mesele ölümden sonraki bilinmezlik ve yokluktur. Bu durumu havsalasına sığdıramayacak kadar bir bunalım içerisine giren Hâmid bu ıstırap karşısında sesini yükseltir ve itirazda bulunur. Ondaki bu kaygı, metafiziğin meçhul olmasından, aşkınlığın gerçeklik ve yanılsama arasında dalgalanmasından, ruhsal durumun ölüm ve hayat gibi iki imkan arasındaki arayışından ve aşkın olanın kendini nesnelere, insanlarda ve durumlarda açışı ve geri çekişindeki belirsizlikten doğar (Eskin 1999:130). Hâmid insan, çevre ve olayları okuyup yorumlamak için giriştiği felsefi sorgulamalarda hep çıkmaza girer

4. Kişilik Problemi

Hâmid’de kompleks bir kişilik yapısı oluşmasının birinci nedeni yetiştirdiği İslam medeniyetinin manevi dinginliği ile etkilendiği Batı medeniyetinin maddeci hazımsızlığının çelişmesi, ikinci nedeni Hugo ve benzeri romantiklerin ortaya koydukları kötümser duyguların etkisi, üçüncü nedeni de onun ferdi mizacından kaynaklanan kötümserliği gösterebiliriz. Hâmid’in kişiliğindeki bu karmaşık yapıyı Bölükbaşı şöyle dile getirir: “*Hâmid’in şahsiyet-i maneviyesi gayet mu’dil (complexe)’dir. Bu adam “poltypique” bir fitratın pek güzel bir timsalidir. Yani kendi hüviyetinde bir çok şahsiyat-ı mütenevvia ve mütehalife nümuneleri arz eder. (...) Hâmid bir lafz-ı müşterek, daha doğrusu bir ism-i cami (nom collectif)’dir. O isme mensup birkaç türlü hüviyet-i maneviyeye vardır...*” (Bölükbaşı 1984:40). Gerçekten de Hâmid zaman içerisinde renkten renge giren bir şahsiyete sahip olmuştur. Onun ruh hali sürekli farklı mecalarda dolaşır. Denilebilir ki onun ruhu hiçbir zaman mukîm değildir. Onun ruhu, evsiz barksız bir kimsenin sürekli mekan değiştirerek yaşaması gibi bir duygu değişkenliğine sahiptir. Böyle bir ruh hali genel olarak çocukluğunu refah içerisinde geçirmiş, hayatın hiçbir zorluğuyla karşılaşmamış insanlarda ortaya çıkan bir durumdur.

Bilindiği gibi Hâmid de zengin sayılabilecek bir ailenin çocuğu olarak çocukluğunu ve ilk gençlik yıllarını refah içerisinde geçirmiştir ve hayatta karşılaştığı problemlerin üstesinden gelme becerisinden yoksun olarak yetişmiştir. Karşılaştığı sorunları çözme becerisi gösterip ruhunu sağaltamadığından sürekli ruhsal gerilim içindedir. Onun hayatta karşılaştığı en temel sorun “ölüm *fıkr-i sabiti*”dir ve bu sorun karşısında ruhunu teskin edecek bir fikre ulaşamaz.

Hâmid aklı önceleyen ve kalbi geri plana iten Batı medeniyetinin maddeci hayat tarzı ile hemhal olduğu için tamamen kalbe ve duyguya bakan ölüm probleminin altında ezilmiş ve kendisinde bazı kişilik problemleri ortaya çıkmıştır. Onun yaşadığı bu kişilik problemlerinin temel duygusu ölüm ve yokluk fikridir. O, bu problemleri aklı ve kalbi birtakım mülahazalarla aşmaya çalışır. Önce Batının maddeci hazımsızlığının hakim olduğu bir takım aklı sorgulamalarda bulunur. Ölümün hayatı silen trajik bir durum olduğunu bilen ve ebedi sürüklenişin ölüme doğru olduğunu gören şair, ölümden sonraki hayata inanmamanın büyük boşluğu karşısında ürperir (Özcan 2007:60). Bu ürperti ölüm anının zorluğu karşısında daha da derinleşir.

5. Ölüm ve Kaygı

Hamid'in ölüm ve sonrasında durum karşısında aldığı tavır; ölümden korkmak ve ölüm sonrası için kaygılanmak şeklindedir. Korkunun kaynağının temel özelliği olan ölümün nasıl olduğu belli iken kaygının kaynağının temel özelliği olan ölüm sonrasında nasıl olduğu belli değildir (Çüçen 2003:79).

Hâmid'in ruh halini kaygı, endişe ve tedirginlik gibi birbiriyle anlamsal bir ilişki içinde olan kavramlar en uygun şekilde ifade eder. O, ölümü ontolojik açıdan bir tehdit olarak algıladığı için tabii bir korkuya kapılır. Ölüm olgusuna gerçeğin dışında anlamlar yükleyerek kaygısal bir ruh hali sürekliliğine düşer olur. Özünde gerçekçi olmayan ve imkansız bir inancı besleyen kaygının arka planında şairin kişilik problemleri vardır.

Ölmek, yaşamak, ya can çekişmek,

Razıyız, aman fakat değişmek... (Tarhan 1982:53)

Yaşamak, can çekişmek ve ölmek Hâmid'in üzerinde düşündüğü ve sükunete ermek için mantıklı cevaplar bulmaya çalıştığı birbiriyle iç içe geçen konulardır. Burada, dikkati celbeden şey yaşama olgusunun ölüm ve can çekişmeyle aynı kategoride ele alınmasıdır. Hâmid hayatının büyük bir kısmını refah içerisinde geçirmesine rağmen yaşamayı can çekişmek ve ölümlle aynı kategoride görür. Bunca refaha rağmen yaşamın kendisiyle kavgalı bir görüntü sergilemesinin sebebi bilincinin merkezinde varlığının bekasıyla ilgili sürekli bir endişe taşımasıdır. Böylece içinden bir türlü çıkmadığı felsefi korkuların mefluç bir hale getirdiği bir bilinç dünyasıyla ölümün mukaddimesi olan can çekişme anı üzerinde düşünür.

Tinsel anlamda can çekişmenin verdiği dehşeti bir anlamda aşan şair, ölümün getirdiği değişim mefhumunu aşamaz. Hayatın ve ölümün bütün ıstıraplarına katlanabileceğini düşünen şair, ölümlle beraber gelecek olan değişimi kabullenmek istemez. Bu değişim maddi düzeyde bir değişimdir. Çünkü ruh değişmeyecektir. Değişen tek şey insanın bedensel varlığıdır. Bedenin toprağın bir parçası olması, sonsuz toprak yığını içinde insanın yok olması anlamına gelir. Halbuki dünyadaki her şey karşıtıyla bilinir. Eğer bir insan yokluğu sevmiyorsa bu o insanın iç alemindeki varlık/varolma isteğinden kaynaklanır. Bu hakikat materyalist Batı düşüncesinin etkisinde olan Hâmid'in iç dünyasında derin ıstıraplar meydana getirir.

Ölen kişi Hâmid'in eşi Fatma Hanım olmasına rağmen şiirin merkezinde hep Hâmid vardır. O, eşinin ölümünde kendi benliğini sorgular. Eşinin yitimiyle ortaya çıkan hüznün Hâmid'de "ben"i şiirin/hayatın merkezine oturtur ve bu hüznle beraber benin tinsel yönelimleri ve atımları kendisini melankolik birtakım ruh halleri şeklinde ortaya koyar. Can çekişmenin verdiği acı ve korkuyu bile kabullenen Hâmid, değişimi kabullenemez. Çünkü değişimin niteliği hakkında iman ettiği bir bilgiye sahip değildir. Ölümden ötesi karanlığın ve boşluğun belki de hiçliğin simgelediği bir bilinmezlik alanıdır. Bu yüzden şair bu değişime inanmak istemez.

Yok ben bu tahavvüle dayanmam,

Ben böyle hakikate inanmam. (Tarhan 1982:51)

Gerçeği kabullenememe Hâmid'in ruhunda meydana gelen sürekli yaşama ya da ölümsüzlük arzusunun bir yansımasıdır.

6. Değişim Korkusu ve Bunaltı

Tahavvül ve hakikat hayatta birbirini bütünleyen iki kavram olarak karşımıza çıkar. Çünkü kâinattaki en büyük hakikatlerden biri de tahavvülât (değişim)'tir. Değişim kavramının şairdeki karşılığı yokluk ya da hiçliktir. Bu yok olma endişesi onun ruhunda ıstırap şeklinde karşılığını bulur. Şiirde 'tahavvül', 'dayanmak' fiilinin olumsuz haliyle belirtilirken; 'hakikat', 'inanmak' fiilinin olumsuz haliyle belirtilmiştir. Yani değişim karşısındaki korku, şairi hakikati inkâra sürüklemiştir. Bunun sebebi de onun benliğine düşkün olmasından kaynaklanır. Kendi benini her şeyin merkezine koyan şairin çocukluğundan beri var olan ve yetişme döneminde adeta bir hayat anlayışına kapı açan şımarık, yaramaz, her istediğini elde eden benliğin zaman içinde kendisini vazgeçilmez sayan yapısının böyle melankolik, bedbin, ümitsiz, kırılğan ve azimden yoksun Hâmid'i ortaya çıkardığını söyleyebiliriz (Törenek 2002:148). Böyle bir ruh haline sahip olan şair artık hayatta hiçbir şeyden zevk almamaya başlar.

Her şey verir oldu cânâ firkat,

Her şey gelir oldu kalbe rikkat.

Eyvâh, ne zehr imiş hayâtım,

Bunca acıya gelir mi tâkat?

Yok şüphe ki zehrdir hayâtım,

İçtikçe gelir dem-i memâtim. (Tarhan 1982:57)

Şair duygularını dile getirirken kötümser bir tablo çizer. *Firkat*, *rikkat*, *zehr*, *eyvâh*, *acı*, *memât* gibi sözcükler olumsuz anlam çağrışımlarıyla Hâmid'in bunalımlı duygu dünyasını bize resmederken *cân*, *hayat* ve *kalp* gibi sözcükler de bu olumsuz duyguların etkilediği nesneyi belirtmesi açısından önemlidir. Burada etkiye maruz kalan *can* ve *kalp* sözcükleriyle ifade edilen 'ruh'tur. Ruh kendisine *rikkat* veren bu kötümser duygu yükünü taşıyamadığı için şairin kalemini tevessül ederek adeta feverân eder. Şiirde olumsuz anlam ifade eden kelimelerin, olumlu anlam ifade eden kelimelerden fazla olması, şairin bunalım ve ümit arasında ümitten ziyade bunalıma daha yatkın bir ruh haline sahip olduğunu gösterir.

İslama göre kişinin havf u reca (korku ve ümit) arasında bir ruh halinde olması gerekir. Bu dengeli ruh hali kişinin hayatını canlı bir şekilde devam etmesini sağlar. Dengenin korku lehine değişmesi insanı bunalıma sokarken; ümit lehinde değişmesi ise insanı atıl, tembel bir ruh haline sevk eder. Hâmid'de bu ruh dengesi romantizmin etkisiyle korku lehinde değiştiği için o bir bunalım şairidir. Hâmid'in bu bedbin yapısı ve romantiklerden etkilenmesi onu yaşamının her döneminde bunalıma sürüklemiştir. Bu bunalımı aşmaya çalışan şair kurtuluşu Doğu/İslam inancına dönerek çözmeye çalışır. Burada ruhunu teskin etme imkanı bulan şairin ölüm karşısındaki tedirginliği, teslimiyete dönüşmeye başlar. Çünkü dini anlamda ölümü düşünmek, paradoksal bir etkiyle düşüneni karamsarlığa itmek yerine otantik yaşantılar içerisine katıp kendine getirdiği için dinsel çağrılar hep ölüm odaklı olarak kurulmuştur (Göka 2010:42). Bu yönüyle Hâmid İslami geleneğe her dönüş yaptığında ruhunu teskin edebileceği felsefi ve psikolojik ufku yakalayabilmiştir. O, Batının seküler felsefesinde bulamadığı hakikati vicdani muhasebesinde bulur. Batının vicdani örseleyen ve akli bir çıkar aracı haline getiren felsefi yapısı Hâmid'in ruhuna pek uymadığı için o, içinde bulunduğu bu fikri çıkmazdan kurtulmak için vicdanına yönelir.

Müstakbele hükmolunmaz amma,

Vicdan kılıyor bekâyı îmâ. (Tarhan 1982:51)

Birtakım felsefi sorgulamalarda kaybolan şair, insanı diğer bütün varlıklardan farklı kılan boyutuna, yani vicdanına yönelerek gayba iman ediyor. Vicdanın gayba iman etmesi aslında aklın uhrevi soruları açıklamadaki çaresizliği karşısında insan

fitratının kendini koruduğu bir savunma mekanizmasıdır. Kişi zihinsel çıkarımlarla ulaşamadığı gerçeğe, hayatın akla göre daha az kirlettiği vicdanına yönelerek ulaşmaya çalışır. Hâmid de aynı yola başvurarak hakikati bir de bu yolda aramaya girer. O geleceğin bilinmezliğini kabullenir ancak, bu bilinmez geleceğin tek bilineni olan ölümün getirdiği büyük değişimin mahiyeti hakkındaki görüşü değişmeye başlar. Çünkü onun akli tasavvurlarında bir yokluk olarak karşımıza çıkan ölüm, vicdani muhasebede başka bir âleme açılan bir kapı olarak telakki edilmeye başlanır. Vicdanın bekâyi imâ etmesi, insanın fitratında var olan ölümsüzlük, sonsuzluk gerçeğinin ruhtaki sezgisel yansımasıdır. İma sözcüğü kesinlikten ziyade sezgiyi imler. Bu sezgi tahmine dayalı bir sezgi değil, daha çok ruhsal aklın ortaya koyduğu bir bilgidir. Bu sezgisel bilgi gelecekle ilgili olduğu için Hâmid için değerlidir.

Hâmid yaşam biçimi bakımından seküler kültürün etkisinde olduğu için İslam geleneğinin onun ruhunu teskin eden psikolojik ve felsefi ufkunu zaman zaman kaybeder. Bu ufkun kaybolması Hâmid için ölüm düşüncesinin onu korku ekseninde tekrar bunalıma sürüklemesi anlamına gelir.

Her şey oluyor dünyada zâil

Bir şeyde devam yok mu ya Rabb?

Bir şeyde nedir bu devr-i dâim? (Tarhan 1982, 121).

Zail ve *daim* ifadeleri karşıt anlamlarıyla şairin felsefesini kurduğu temel dayanak olan karşıtlık ilkesini akla getirir. Varlık ve yokluk ikileminde her şeyin bir yok oluşa doğru gidişi doğal olarak şaire kendi yok oluşunu yani ölümünü hatırlatır. Tabiiatta bir devr-i daimin oluşu her yıl tabiatın ölüp tekrar dirilişi İslami kültürle yetişen bir aydına aslında öte dünya inancını yani yeniden dirilişi anlatır. Ancak Hâmid bu eksende düşünmekten çok uzaktır. O geleceğin insanı ürküten bilinmezliğinden mazinin teselli veren hatıralarına sığınır.

Mâzi olur mu hiç ferâmûş

Mâzisiz olur bu hal mağşûş

Mâziyi anış ne hoş teselli

Bir katrede nur eder tecelli (Tarhan 1982: 116)

Şair, varlığı hatırlatması sebebiyle geçmişin aydınlığından; ölümü hatırlatması sebebiyle geleceğin karanlığından bahsetmektedir: Geçmiş anma hoş bir tesellidir; çünkü bu, bir katrede nurun tecelli etmesidir. Fakat gelecek bilinmezliği ile karanlıkların coştduğu, ayık olanı sarhoş eden bir gece gibidir. Geçmiş aydınlığıyla insanı teselli ederken; gelecek, karanlığıyla korkutur. İnsan bu aydınlık ile karanlık, teselli ile korku arasında kalmıştır. Şiirdeki anlatımdan, geleceğin karanlığının daha etkili

olduğu; geçmişin tesellisinin, geleceğin tehdidi karşısında yetersiz kaldığı anlaşıl-
maktadır. Zira bir saniyenin sonu mahşer dahi olsa insan için gizlidir, bilinmezdir, bu
yüzden de korkutucudur.

Atide bütün zalâm eder cûş

Hüşyârı kılar bu leyl bi-hûş

Bir saniyenin sonu bilinmez

Mahşer dahi olsa bizce hâmûş (Tarhan 1982: 116)

Ölüm geleceğin medfeninde bizi bekleyen bir hakikat, daima bizi kendisi hak-
kında düşünmeye sevk eden bir olgu ve endişe kaynağı olarak varlığını devam ettirir.
Bu olgunun insan için olaya dönüşmesi başka bir deyişle kaderden kazaya doğru bir
seyir izlemesi yokluk, yok olma, değişme, farklılaşma, başkalaşma korkusunu en üst
seviyeye çıkarır. İnsan bu korkuyu tabiat ve çevre ile ilişkisinin en az olduğu gecede
yani karanlıkta daha çok hisseder. Şair bu yüzden *zâlâm* (karanlık) ve *hâmûş* (ses-
sizlik) *leyl* (gece) *bi-hûş* (gaflet) sözcükleriyle bize duygu dünyasını tasvir eden bir
kompozisyon çizer.

Adem olmakta bütün mevcûdât

Buna şahit değil mi meşhûdât ? (Tarhan 1982:125)

Bütün alemin yokluğa doğru gidişi, her şeyin bir nihayetinin olması ve şairin
kendisinin de bütün şahitlerle buna şahit olması onun akli ve ruhi dünyasında bir
ayıklık meydana getirir. Bu ayık, hüşyâr ruh hali şairi felsefi mülâhazalara yöneltir.
Bütün alemin yok oluşa doğru bir seyir izlemesi, mevcûdâtın sürekli değişim içinde
oluşu, herkesin buna tanık olması ve buna rağmen yaşamın olağan seyrinde devamı
şairi hayrette bırakır.

Hâmid hiçbir zaman büyük bir hassasiyetin adamı olmamakla birlikte çok dimağî
bir ilhamı olan bu dimağî adam yalnız ölüm düşüncesi etrafında şiirinde asıl kaynağı
olan heyecanı bulabildi (Tanpınar 1977:261). Şiirini ölümün hayattayken tecrübe edi-
lemeyen varlığının felsefesini yaparak zenginleştirdi. O, ölümün yakınları tarafından
tecrübe edilmesinin bir şahidi olarak onu en yakından hissetti. Fiili görünen ancak
kendisi görünmeyen ve yok olmakla eşdeğer kabul ettiği bir varlık tarafından kuşatıl-
manın dehşetini yaşadı ve şiirini öyle yazdı. Hâmid'in şiirle uğraşması psikolojik bir
sağaltım işlevi görerek onu dinginleştiren bir sığınma alanı oluşturdu. Böylece Hâmid
her tükenişte kendisini şiire verip duygularını kağıda dökerek ruhsal açıdan kendini
yeniden üretmenin çabası içine girdi.

7. Melankoli

Hâmid sanatkar kişiliğini aldığı aristokrat eğitimin yanında melankolik kişiliği-
ne de borçludur. Kimi zaman coşup köpüren, ortalığı kasıp kavuran; kimi zaman da

hüzünlenip köşesine çekilen, duygulanım dalgalanmaları yaşayan bir mizaca sahip olan şair kendisini tinsel anlamda tüketip yeniden üreten biridir (Tanpınar 1977:9). Karşılaştığı olumsuzluklar karşısında bazen isyan bayrağını çeker bazen de yılgınlık duygusu içinde köşesine çekilir. Fakat çok geçmeden kendisini tinsel anlamda yeniden üreterek hayata farklı bir açıdan bakar.

Makber’de bir sayfa arayla yer alan aşağıya aldığımız bu iki beyit bu görüşümü-zü desteklemektedir. İlk beyitte şöyle der:

Eyvâh... nedir fakat, bu toprak?...

Eyvâh... nedir fakat bu mermer?... (Tarhan 1991:78)

İlk beyitte kaygının zirve yaptığı bu an, ölüm bir olgu olarak şairin zihnini sürekli meşgul eder ve eşinin ölümüyle bir olay şeklinde şairde korkuya sebep olur. *Kaygı, korkunun ön koşuludur* (Çüçen 2003:79). Ölüm, bir olgu olarak insanda kaygıya sebep olurken bu olgunun gerçekleşmesi insanda korkuya sebep olur (Çüçen 2003:79). Şairin çocukluğundan beri taşıdığı bu kaygı, kendisini Fatma Hanım’ın hastalanmasıyla korkuya bırakır. Böyle bir ruh haline sahip şairin uzun bir süre kendisini toparlamaması beklenir, fakat ikinci beyitte tamamen farklı bir duygusal tablo çizer.

Olsa fakat emr-i hâkla vâki

Ölmek sanırım fenâ değildir. (Tarhan 1991:79)

Birbirine zıt duygusal hallerin zamansal olarak kısa aralıklarla bir biri ardına sıralanması Hâmid’in değişken bir duygusal ve zihinsel mizaca sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ölüm karşısında derin bir şekilde sarsılan şair kendini hemen toparlayarak teslimiyetçi bir felsefi perspektiften ölümü yeniden yorumlar ve kendini tinsel açıdan tekrar üretir. Bu durum birçok insanın başaramadığı bir melankolik sanatkar mizacıdır.

SONUÇ

Hâmid’in ölüm hakkındaki düşünceleri varlık-yokluk ikileminde kendini ortaya koyar. Yaşamında bir kaç defa ölümün soğuk yüzüyle karşılaşan şair ölüm problemini aşmada başarısız olur. Eşi Fatma Hanım’ın vefatı üzerine “ölüm fikri sabiti” ile celledişen Hâmid, bunu kabullenemez ve ölümün hayatı sıfırlayan özelliği karşısında zihinsel ve kalbi bir buhran yaşar. Sürekli felsefi sorgulamalarda bulunan şair hayret, şaşkınlık, ürperti içinde derin bunaltılar yaşar. Arar, sorar fakat bulamaz. Sonuçsuz kalan arayışın ardından Tanrı’ya yönelmekten başka bir çare bulamaz ve ölümün soğuk yüzünü eşi Fatma Hanım’a olan sevgisi üzerinden sevimlileştirmeye çalışır. O, ölümün yakınları tarafından tecrübe edilmesinin bir şahidi olarak onu en yakından hisseder. Fiili görünen ancak kendisi görünmeyen ve her şeyi sıfırlayan bir varlık tarafından kuşatıldığı hissine kapılır.

KAYNAKÇA

- TANPINAR, Ahmet Hamdi, Edebiyat Üzerine Makaleler, Dergâh Yay. 2.b. 1977
- _____ "Türk Şiirinde Büyük Ürperme; Hâmid", *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yay.
- AKYÜZ, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1995.
- BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1998.
- BEZİRCİ, Asım, *Abdülhak Hamit*, Evrensel Basım Yayın, İst. 2000.
- BÖLÜKBAŞI, Rıza Tevfik, *Abdülhak Hâmid ve Mülâhazat-ı Felsefîyesi*, İstanbul Üniversitesi Yay. İst. 1984.
- ÇÜÇEN, A. Kadir, *Heidegger'de Varlık ve Zaman*, Asa Kitapevi, 2003.
- ENGİNÜN, İnci. *Abdülhak Hâmid Tarhan, Bütün Şiirleri-1 (1991), -2 (1982), -3 (1997) -4(2001)*, İst. Dergâh Yay.
- EROL, Kemal, Abdülhak Hâmid'in Eserlerinde Ölüm Tefekkürü ve Mezar Tasavvuru, *Milli Eğitim, Üç Aylık Eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 168. Güz 2005.
- ESKİN, Efkan Bahri, Evrenin Endişede Kurulması, *Doğu Batı Dergisi*, sayı 6, Doğu Batı Yay. Ank. 1999. 117-123
- GÖKA, Erol, Ölme, Timaş Yay. İst. 2010.
- HÖKELEKLİ, Hayati, *Ölüm, Ölüm Ötesi Pskolojisi ve Din*, Dem Yay. 2008.
- MUTAHHARİ, Murtaza, *Adli İlahi*, İşaret Yay. İst. 1988.
- ÖZCAN, Tarık, Cenâb Şehabettin'in Şiirlerinde Şiir-Kadın İmgesi, No:1894, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 2007. 1-8
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi.
- TAKIŞ, Taşkın, İtiraf Hepimize İyi Gelir (Editör Yazısı s.7-8), *Doğu Batı Dergisi*, Psikanaliz Dersleri, Sayı 56, Ank. 2011.
- TÖRENEK, Mehmet, Abdülhak Hâmid'in Şiirinde Ben'in Görünümü, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 20, Erzurum, 2002. 145-156.
- YILDIZ, Ali, Tanzimat Sonrası Türk Şiirinde Tasavvuf, *Turkish Studies*, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/2 Spring 2010. 526-572